

Самур

№ 6 (371) 2024-йисан 25-сентябрь Онлайн

1992-йисан январдилай акъатзава
Цийишилер
www.samurpress.net

СУВЕРЕНИТЕТДИН ЮГЪ

Азербайжан Республикадин Президент Ильгъам Алиева Азербайжан Республикада Гъукуматдин Суверенитетдин Югъ арадал гъунихъ галаз алакъалу тир се-ренжемдиз къул чурунва.

Серенжемда къалурнавайвал, 1990-йисан эвелрилай кыил кутуна Эрменистан Республикади ООН-дин уставдин нормаляр векъидаказ чурна Азербайжан Республикализ акси чапхунчиилин сиясат кыиле тухвана ва вичин яракълу къуватар кардик кутуна чи чилерин 20 % гужалди къуна. Чапхунчийри вагъшивилелди агъалийриз гъад къуна, геноцид кыиле тухвана, чи шегъерарни хуърер чукурна, төбиатдин девлетар чапхунна.

2020-йисан 27-сентябрдиз къарагъай ва 44 юкъуз кыиле фейи Ватандин дяведин вахтунда Азербайжандин Яракълу Къуватри Эрменистандин къушун кукъарна гъаливал къачуна ва чи хайи чилер душмандивай азад авуна, 30 йисан чапхунчишилер эхир эцигна.

2023-йисан 19-сентябрдиз Азербайжандин Яракълу Къуватри эрменийриз Къарабагъда тухуз къанзавай чехи провокациядин вилик пад къун паталди террордиз акси крат кылиз акъудна ва 23 сятдин къене мад са гъаливал къачуна. Гъа икI, Азербайжан Республикадин суверенитет гүнгүнна гъат хуъувана. Гъавиляй гъар йисан 20-сентябрдиз Азербайжан Республикадин Суверенитетдин Югъ къейд авун къарадиз къачунва.

КҮРАГЬВИЛИКАЙ ХУЛЬДА

Алай вахтунда чи республикадин чилерин 15% цикай магърум гъалдиз атанва. Къурагъвили гзаф тади гузтай уылквейрин сиягъда Бахрейн сад лагъай, Кувейт къвед лагъай, Катар пуд лагъай чкадал ала. Азербайжанди 18-чка къазва. Пешекарри лугъувайвал, 2020-2040 йисара гъавадин чимивал 0,5-2,5 градус къван хкаж жеда. Гъавиляй къурагъвили чи чилерин бегъердиз тади гуда. Күр-Араз дүйзенлүхдин районлиз къурагъвиликай генани гзаф зарар жеда.

Азербайжан Республикадин Президент Ильгъам Алиеван тапшуругъдалди алай вахтунда Каспи гъульнуң яд къелер худна хъваз гъазурзана. Идалай гъейри республикадин гъукуматди чехи программадив къадайвал, цийи яд гудай къаналар эцигда, куыннебур гүнгүнна хутада. Гъа са вахтунда республикадин чилерал 10 цин гъамбарханани арадал гъида.

Чилер къурагъвиликай хуън паталди датланы цин игтиятар артухариз, яд къандыр тавуна хуъз, гъакъини накъвадин эркозиядин вилик пад къаз алакъалу на къанзава.

И ЧИЛ ХАЙИ ДИГЕ Я

КҖар райондин Ясаб хуър

ЧИ КЪЕГЪАЛ РУХВАЯР

МЕГЬАМЕД-ГЪАНИФА ШАЙДАЕВ

гъилри тарихдай кандидатвилин ва докторвилин диссертацияр хвена.

Адан тъвар Россиядин тарихда гъатнава. 1918-йисуз Дагъустандин Стап Сулейманан райондин Цмур хуъре дидедиз хайи М.-Г.Шайдеева Ватандин Чехи дяведенин йисара чехи къагъриманвили къалурнай ва гъавиляй ам са къадар орденизни медалриз лайихлу хънай. Полкунин ва дивизиядин комиссарди хълиз машгъур хайи адал дяведилай гүнгүннэз Германияда гзаф жавабдар ва четин къуллугъ ихтибарнай.

Ленинграддин военный институт акъалттарна тарихдай кандидатвилин, 1960-йисуз докторвилин диссертация хвейи М.-Г.Шайдеева са къадар вахтунда Москвадин Ф.Дзергинскидин тъварцыхъ галай академияда кандидатиз регъбервал гана. Военный тарихчи хълиз, вири СССР-диз сейли хайи профессор Шайдеев 10-далай гзаф монографийин, 300 къван илимдин къалахрин автор я. Адан регъбервилик кваз 30-далай гзаф же-

Шайдееврин хизандиз генералприн ва алимрин хизан лугъузва. М.-Г.Шайдееван стха Гъажи Къурбан Шайдеев милициядин генерал-майор, тарихдин илимрин кандидат я. Мульку стха Мегъамед тарихдин илимрин доктор, профессор тир. Гъажи Къурбанан хва Рагъман генерал-лейтенант, Рагъманан имид руш Гульнара философиядин илимрин доктор, ДГТУ-дин профессор я.

2009-йисуз Шайдееврин хизанди чин такъатралди Цмурдал чехи спорткомплекс эцигна вири аваданлухарни аваз хуърун мектебдиз багъишина. Комплексдиз генерал-майор, профессор М.-Г.Шайдееван тъвар ганва ва дараматдин вилик адан гүмбет хкажнава. Шайдееврин хизанди 2014-йисуз хайи хуъре Гъалибвилин музейни эцигна кардик кутунва.

СЕРКЕР СЕРКЕРОВ

Вич 1937-йисуз Мискискар хуъре дидедиз хъайи, аспирантура акъалттарайдалай къулухъ гзаф йисара Москвадин И.М. Губкинан тъварцыхъ галай институтдин нафтадинни газдин факультетдин деканвиле къалахай техникадин илимрин доктор, профессор, академик Серкер Серкевор 200 къван илимдин къалахрин, 6 монографиядин, институттин студентар паталди къъенвай са шумуд тарсарин ктабрин автор я. Адан илимдин къалахрикай Лос-Анжелесдин, Каирдин, Глазгодин, Амстердамдин, Женевадин, Лейпцигдин ва дүньядин маса шегъеррингин илимдин меркези менфяят къачзува.

С.Серкевор И.М.Губкинан премиядин лауреат я. Адан “РФ-дин лайихлу геолог”, “РФ-дин вини дережадин пешекарвилин чирвилдерин лайихлу къалахдар” хътин гъуърметдин тъварар ганва. Лезги алимдин эсерар дүньядин 20-далай гзаф Чалариз элкъурнава. Машгъур академик 2011-йисуз рагметдиз фена.

БАКУ СТАНЕТ ЦЕНТРОМ МИРА

С 11 по 22 ноября 2024 года в Азербайджане пройдет 29-я сессия Конференции сторон Рамочной конвенции ООН об изменении климата – COP29. Решение об этом было принято на пленарном заседании COP28, состоявшемся в Дубае 11 декабря прошлого года. До сих пор Азербайджан принимал множество международных мероприятий и достойно проводил их. Однако, как сказал Президент Ильхам Алиев, COP29 не идет ни в какое сравнение с мероприятиями, организованными до сих пор. В течение двух недель Баку станет центром мира и примет около 70-80 тысяч иностранных гостей.

Что такое COP? Рамочная конвенция ООН об изменении климата – это соглашение, подписанное на Саммите Земли в Рио-де-Жанейро в июне 1992 года с целью предотвращения опасного вмешательства человека в климатическую систему. Аббревиатура COP (Conference of Parties) означает «Конференция сторон».

Конференция сторон является высшим законодательным органом, контролирующим реализацию Рамочной конвенции об изменении климата. Сторонами Конвенции являются 198 стран. Если у сторон нет иного решения, COP проводится ежегодно. Первое мероприятие COP состоялось в марте 1995 года в Берлине, а ее секретариат находится в Бонне.

Председательство в СОР переходит к одной из стран пяти регионов ООН – Африки, Азии, Латинской Америки, Карибского бассейна и Европы, в том числе Центральной, Восточной и Западной, на основе ротации. В этих регионах, в свою очередь, среди стран группы соблюдается очередность председательства. Решение о председательстве Азербайджана в организации было принято на основе единогласного мнения стран Восточноевропейской группы.

Проведение конференции COP29 можно считать важнейшим событием 2024 года для Азербайджана и логическим продолжением стратегии перехода страны к «зеленой» экономике. В соответствии с этой миссией Распоряжением Президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева 2024 год был объявлен в Азербайджане «Годом солидарности во имя зеленого мира».

КРУПНЕЙШИЙ НА СЕВЕРНОМ КАВКАЗЕ

В Сулейман-Стальском районе Дагестана открыли крупнейший в СКФО завод полимерных труб «Эксонор». Предприятие будет производить более 3 тысяч тонн продукции в месяц. Это трубы для водоснабжения, капельного орошения, газоснабжения и электроснабжения. Объем инвестиций в проект превышает 3 млрд рублей.

Завод оснащен 10 производственными линиями с современным оборудованием, сообщает Администрация главы Дагестана. На территории создана собственная лаборатория для проведения испытаний продукции на соответствие ГОСТ, бытовой корпус с местами для размещения сотрудников, работающих вахтовым методом, учебный центр для подготовки кадров. Площадь «Эксонора» составляет более 60 тысяч кв.м.

Продукция завода будет востребована при реализации целого ряда инфраструктурных проектов, реализуемых

сегодня в республике, отметил на открытии завода глава Дагестана Сергей Меликов:

«В Дагестане соскучились по производству. В Дагестане последние 20 лет такое слово как «производство»

не было на слуху. И мы открываем не просто завод, мы открываем производство, аналогов которому не было в регионе. Это современное предприятие по производству напорных полимерных труб, которые включены Минпромторгом России в перечень приоритетной продукции. Уверен, в скором времени оно выйдет на серьезные проектные мощности. В Дагестане активно развивается инфраструктура, строится мощнейший водовод, активно проводится газификация, идет комплексное развитие территорий, строительство Каспийского прибрежного кластера. И продукция завода будет востребована в этих проектах».

Инвестором проекта выступает Пирмагомед Балакеримов. На открытии предприятия он заверил главу Дагестана, что в будущем завод обеспечит работой более 500 жителей региона.

ИЗ ИСТОРИИ ЛЕЗГИН

В ряде сочинений авторов IX-XIII вв. имеются ценные данные о борьбе народов Лезгистана за свою независимость. «История посланников и царей» ат-Табари (839-923) содержит много ценных сведений о средневековом Лезгистане, Дагестане и Северном Кавказе в целом.

Новые возможности в изучении истории раннесредневекового Лезгистана и Дагестана открывает осуществленное в Хайдараабаде восьмитомное издание «Китаб ал-футух» («Книга завоеваний») Абу Ахмада ибн Асама ал-Куфи. Лезгины в кровавых схватках мужественно отстаивали каждый клочок своей земли. Персидские, хазарские и арабские военачальники были удивлены, так как совсем не ожидали этого. Они совершили один поход за другим. Так продолжалось с перерывами в течение трехсот лет, но укрепиться во всем Лезгистане персы, хазарами и арабами так и не удалось. Лезгины мужественно защищали свою Родину.

В исторических хрониках «Ахтынаме» (902 г.) и «История Абу Муслима» (XVI в.), написанных лезгинскими авторами более полно рассказывается о важнейших исторических событиях в Лезгистане.

Хосров I Ануширван (V в. н.э.), издававший 1500 золотых монет, построил на горячих водах ахтынских баню и крепость. Персидские астрологи посоветовали Ануширвану покинуть крепость, построенную им рядом с Ахты, ибо его жителей невозможно покорить...

Шах не поверил своим астрологам. И

однажды ночью ахтынцы напали на крепость и уничтожили оставленный там персидский гарнизон.

“АХТЫ-НАМЕ”

Хазары десять лет осаждали Ахты с целью захватить и подчинить его жителей, но потерпели поражение от них и пришедших им на помощь объединенных войск Тарсы, Рутула, Джиныха и Руфука.

“АХТЫ-НАМЕ”

Хазары за помощь ахтынцам через 15 лет напали на Тарсу и перерезали его жителей. Принявший мусульманство правитель Ахты (Дарвишай) с помощью войск правителя Дербента захватил Микрах (где осели хазары). И были погублены войска Самсама (хазарского правителя), и бежал Самсам вместе со своими эмирами в темную ночь.

“ИСТОРИЯ АБУ МУСЛИМА”

Хазары, овладев Ширваном, посадили в местности, где ныне селение (карья) Микраг, одного из своих эмиров по имени Самсам вместе с группой людей. В качестве его визира был назначен Эмир Кага, который был родом из Шама.

В поддержку Самсаму на левом берегу Самура они построили другой город (шахр), Тарса, жителей которого привели из области (нахий), ныне называемой Кизлар.

Самсам задумал овладеть крепостью Шахбани (Ахти-ред.), но не достигнув предмета желания, вернулся назад. При первой осаде, продолжавшейся месяц, доставлять воду в крепость из реки Ахты было невозможно, поэтому ее с трудом

доставляли из реки Самур. После того как Самсам отступил, Дарвишай за три месяца из крепости к реке Ахты проложил дорогу, остатки которой и башня (бурж) над ней еще сохраняются.

Вторая [осада] продолжалась шесть месяцев, но защитники крепости все еще держались. По прошествии трех лет [началась] третья. Придя с указанной выше стороны, [Самсам] расположился выше, у башни, где простоял семь лет. Дарвишай, будучи в безвыходном положении, призвал себе на помощь эмиров Тарса вместе с опытными мужами из Рутула, Джиника, Руфука.

Семь месяцев продолжались столкновения. Обе стороны потеряли много людей, в их числе был и Шах-Касим, сын Дарвишай. Наконец, Самсам потерпел поражение и возвратился назад.

“АХТЫ-НАМЕ”

Он [Абу Муслим] сражался с эмирами Ширвана и уничтожил их. Затем он в течение семи лет сражался с Кухистаном и обосновался в междуречье, под горой, называемой Шах Албурс (Шалбуз-ред.). Летом он сражался с жителями области Баб ал кист, называемой Риджа (Рича-ред.), а зимой – с жителями Баб ал-абваба, называемого Дербенд.

Затем Абу Муслим построил мечеть в селении Кала Кура... После этого он построил мечеть в селении Ахти и поселил там свою сестру с ее мужем Исхаком Кундишканом... Когда она умерла, Абу Муслим похоронил ее в ахтинской мечети. Пот

том он построил мечеть в Ридже и Мака и назначил в эти два места Амир Хамзу, сына своего дяди по линии отца.

“ИСТОРИЯ АБУ МУСЛИМА”

В половине VIII столетия, когда арабы во второй поход против горских народов покорили своему владычеству часть Южного Дагестана, сестра предводителя арабских войск – Абу Муслима Юмюл Маминад пришла с войском в вольные общества и, взяв город Кяла-Кюри, обратилась к Микрагу. Владетель ахтынских Дарвишай, не переставая питать злобу к своему сопернику, узнав это, немедленно явился к арабской победительнице с покорностью и с предложением услуг своих действовать общими силами против Самсама.

Семь месяцев Микраг был в осаде и упорствовал, но Дарвишай открыл, наконец, к нему путь изменено, склонив на свою сторону любимца Самсама Эмир-Кяга: врата города были отворены, и Самсам был лишен жизни, а из жителей пощажены только те, которые приняли магометанскую веру, упорные же идолопоклонники были все истреблены. Эмир-Кяга сделался начальником Микрага с окрестными селениями Кяла-Кюри и Курушем. А Юмюл Маминад по желанию брата своего Абу Муслима вышла замуж за Дарвишай и поселилась в городе Шах Баны, который был тогда переименован в Ахты, или Ухты, что значит сестринский. С этой эпохи в вольных обществах распространилась вера Магомета.

“АХТЫ-НАМЕ”

РАСУЛ ГЬАМЗАТОВА ИКРАМ АВУНАЙ

Авар халкъдин лугъуз тежедай къван зурба, вири дуныядиз сейли, «асирдин инсан», «шаширрин шаир» хытин тъварар къачур Дагъустандин халкъдин шаир Расул Гъамзатова лезгийриз чипих къадим ва девлетлу поэзия, газа шаирар авай мерд халкъ хыз къимет ганай. Чи халкъдин шаир Арбен Къардаша 2003-йисуз Расул Гъамзатован 80 йисан юбилейдихъ авсиятда урус чалал «Дагъустандин халкъар» журналдиз акъудай вичин «Расул Гъамзатов ва Лезги Эллада» тъвар ганвай макъалада кхъенай: «Макъаладин кыиле ганвай «Лезги Эллада» гафарин автор чехи дагъви Расул я. И карди шаирди стха халкъдин руьгъдин девлет тир поэзия гъикъван сейлиз къазватла мад гъилера субутзана. Ибур гъаклан тариф паталди лагъанвай иер гафар туш. Шаирди Стапал Сулейманан ватанда – Агъя Стапалдал кыиле фейи мярекатдал лагъанвайбур я. Расул Гъамзатова лезги поэзиядин корифеяр тир Къульчукъ Саидан ва Етим Эминан багъя ирс хъсандиз гъиссезава ва абур теблигъ авунин карда чехи роль къугъзваза».

Гъакъикъатдани чехи устадди лезги поэзиядиз, адан классикриз икрамзавай. Гъавиляйвичи Дагъустандин Кхырагрин Къваталдиз регъбервал гузвой вахтунда адад теклифдалди гъар йисуз Стапал Сулейман дидедиз хъайи 18-майдиз Магъачкъалада шаирдин гуьметдин патав ва адад хайи хуъре – Агъя Стапалдал поэзиядин йикъар кыиле тухун къарадиз къачунай. Вичин бубадин – Дагъустандин халкъдин шаир Гъамзат Щадасадин дуст Стапал Сулейманан тъвар ада поэзиядин мярекатрал гъуьрметдивди къадай.

Садра ада Агъя Стапалдал кыиле фейи мярекатдал чи XX виш йисан Гомеран яратмишунриз лайихлудаказ къимет ганай лагъанай: «Сулейманалди чи дагълар къакъан, гъуль дерин хъанва. Ада масабур хыз илимдин университетар күтъягънач, умумърдин университетар келна. Ам лап хъсан кар чидай лежбер, къуль ва маса няметар гъасилдай устап тир. Шаирвиллин алакъунрин чехи устадни хъана. За Сулейман хайи чилиз икрамзава. Чаз Сулейман хытин инсан гайи квез баркалла». Гъикъван хъсандиз лагъанва!

Гъа са вахтунда Расул Гъамзатова лезги эдебиятдин машгъур векилар тир Къульчукъ Саидан, Етим Эминан, Хурургъ Тагъиран, Шагъ-Эмир Мурадован, Къияс Межидован, Межид Гъажиеван, Ализа Саидован, Жамидинан, Ханбиче Хаметовадин, Байрам Салимован, Кичибек Мусаеван, Арбен Къардашан ва масабурин яратмишунризни лайихлу къимет ганай ва абурун тъварар гъамиша дамахдалди къадай. Ада газа лезги авторрин ктабриз сифте гафни кхъенай.

Дуныядин газа ульквейра хъайи Расул Гъамзатоваз Дагъустандин хуърерани къекъвез хуши къведай. Къасумхуър, Агъя Стапал, Алкъвадар, Миграгъ, Къуруш ва маса хуърера, Ахцегъ ва Къурагъ шегъерра чи ацукун-къарагъунал гъейран хъайи адад Лезгистандин тъбиатдикайни инсанрикай газа хуш атанай. Гъайиф хъи, чехи устадди

лезги хуърериз авур сиягъатрикай чи къелемэгълийри икъван гагъди къилди ктаб туькъурна басма авунвач.

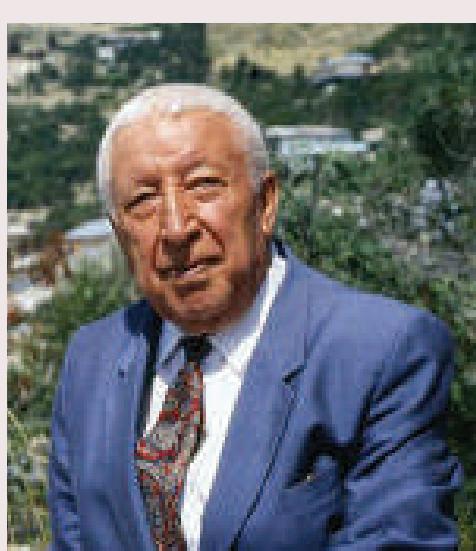
Авайвал лугъун хъи, лезгийриз Расул Гъамзатован тъвар газа-газа-багъя. Ам анжакъ аваррин вай, чи шаирни я лугъузва. Адан са къадар шириар, гъабурукай яз, машгъур «Лезги» тъвар ганвай шишир хуралай келзаяв лезгиярни тимил авач. Чи сейли къелемэгълийрикай Шагъ-Эмир Мурадова, Ализа Саидова, Шихнесир Къафланова, Межид Гъажиева, Байрам Салимова, Жамидинана, Ханбиче Хаметовади, Шамседин Тагъирова, Ибрагим Гъульсейнова, Кичибек Мусаева, Мердали Жалилова, Абдуслим Исмаилова, Арбен Къардаша, Тажидин Ахмедханова ва масабуру Расул Гъамзатован эсерар лезги чалаз элкъурнава.

Гила Расул Гъамзатова чи поэзиядиз ва адад машгъур векилриз гъихътина къимет ганатла рикъел хкин.

Къульчукъ Саидакай: Р.Гъамзатова гъар гъафедин хемисдин юкъуз Магъачкъаладин кыилин ктабханада «эдебиятдин хемисар» кыиле тухун адедиз элкъурнавай. Садра а мярекатдал Къульчукъ Саидакай раҳазвай касди лагъанай: «Ханди вичин папариз килигна лугъуз Саидан вилер акъуднай». А касди им багъна тир, шаирди зулумкар ханар, девлетлуряр русвагъяна лугъуз адад ихътигъялъар къунай лагъаначир. Гъавиляй Расул Гъамзатова хъурена зарапатдалди лагъанай: «Эгер зулумкарап русвагъязавай кесерлу Чалар тесниф авур Саидан вилер папариз килигна лугъуз акъуднайта, вири шаирар буьркъуль хъана къланзай». Ахпа Р.Гъамзатова чи шаирдин са шумуд шишир мисал яз гъана абур газа къиметлу эсерар тирди къейд авунай.

Етим Эминакай: Чи классикдин тъвар гъамиша гъуьрметдивди къур Р.Гъамзатова адакай лагъанай: «Дуныядин картада Дагъустандин къакъан дагълар – Базардүзи, Шалбуз, Гуниб къалурнава. Ингье дуныядин халкъариз маса дагълар, и дагъларин кукъвар тир газа зурба акъулдин иесиярни чида. Ам Етим Эмин...гъакъин алатаи девиррин гъакъикъи халкъдин шаирар я».

Р.Гъамзатова гъакъин XIX-XX виш йисарин шаиррикай ихътина къейдер авунай: «Дагъустандин поэзиядин къуд гъалкъа – Дагъустандин XIX-XX виш йисарин медениятдин къуд даях. Абур Батырай, Магъмуд, Ирчи Казак ва Етим Эмин я. Абурукой виридалайни газа Етим Эминан бахтуни гъанач. Газа вахтунда адад поэзиядин варисар анжакъ лезги келдайбур хъана. Дагъустандин халкъарин гегъенш къатариз шаир чизвайтлани, ам къланзайтлани, адад эсерар келнавачир. Абур таржума авунвач лугъуз вай, таржумачириявай лезги поэзиядин новатордин Чаларин къетленвал авайвал ачухариз хъанач лугъуз. Гъайиф хъи, икъван гагъди чав шаирдин шиширин хъсан таржумаяр агақъинавач. И жигъетдай Дагъустандин эдебиятдин маса классикрин – Батырайян, Стапал Сулейманан, Гъамзат Щадасадин бахтуни генани гъанва. Гъатта ихътина

гъаларани чна Эминан лирикадин гъайбатлавал, адад рикъин чехивал, хайи чилиз вафалувал гъисс ийизва... Адан поэзия – дерин, иер гъиссерин, чехи дережадин фикиррин поэзия я».

Шагъ-Эмир Мурадовакай: Расул Гъамзатова вичин машгъур «Зи Дагъустан» эсерда тъварар къунвай шаиррикай сад Дагъустандин халкъдин шаир Шагъ-Эмир Мурадов я. Ана икъи кхъенва: «Шагъ-Эмир Мурадов – «ислягъвилини лиф». Лезги шаир. Гъамиша лиферикай кхъизва».

«Лиферикай кхъизва» лагъайла Р.Гъамзатова Ш.-Э.Мурадов ислягъвиликай кхъизвай ва ислягъвилиз эвер гузвой шаир я лагъана фикирда къазвай. Къурушин хуруськай газа хуш атай Расул Гъамзатова чи къурушви шаирдикайни гъамиша хуш аваз раҳадай. Устадди адад «Лацу лифер» ктабдиз ихътина къимет ганай: «Лацу лифер» ислягъвилин манияр я. Шагъ-Эмир Мурадован шишир-манийрихъ ислягъвал, ватан, хайи Дагъустан къанардай чехи къуват ава. Адан шиширар манияр неинки лезги поэзиядин, гъакъин Дагъустандин поэзиядин газа къиметлу эсерар я».

Жамидинакай: «Зи Дагъустан» ктабда Жамидинакай икъи кхъенва: «Жамидин – чи сатирик, чи Марк Твен. Гъа са вахтунда чи Эдебиятдин фонд я». Гъа инал лугъун хъи, сифте яз Жамидинан яратмишунриз лайихлудаказ къимет гайиди Расул Гъамзатов я. Ада Жамидинал ихтибардай, адад гъуьрметдай, гъамиша къайгъударвал къалуриз алахъдай. 2001-йисуз Жамидин Дагъустандин Кхырагрин Къваталдиз регъбервал гузвой Расул Гъамзатован сад лагъай заместителвиле хъягъун и къайгъударвилли нетижай тир.

Жамидин рагъметдиз фейила тазиятдин юкъуз Р.Гъамзатова лагъанай: «Жамидин хътина шаир-сатирикар тимил ава. Дагъустандин эдебиятдин мад са зурба векил чавай къакъатна. Амма хъсан шаир ва инсан хъиз адад тъвар рекъин тийидай устадрин сиягъидик акатна».

Кичибек Мусаевакай: Газа йисара Бакуда яшамиш хъайи, Низамидин тъварицхъ галай эдебиятдин институтда Къалахай, гуьгъуынлай Дербентдиз куҷ хъайи Кичибек Мусаев «Самур» газетдин коллективдин дуст тир. Расул Гъамзатова галаз алакъаяр авай ада чи газетдиз устаддин гъакъиндай макъалаяр, шаирдин вичи лезги чалаз элкъурнавай шиширарни акъуднай.

Расул Гъамзатова чи шаирдикай икъи

лагъанай: «Кичибек Мусаев инсанриз камаллу хъуниз эвер гузвой шаир я. Чна адад «Бакудин дагъустанви» ва «Дагъустандин бакуви» лугъузвойдай я. Ада Азербайжандин ва Дагъустандин халкъарин арада дуствилинни стхавилин алакъаяр мягъемарун патал газа зегъметар чуғазваза. Ислягъвал, дуствал къани шаирдин поэзияни гъа и руьгъдив диганва».

2002-йисуз К.Мусаева завай Магъачкъалада чапдай акъудун патал гъазурнавай вичин «Инсан ятла...» тъвар ганвай ктабдиз редакторвал авун тъалабнай. За редакторвал авур, Расул Гъамзатова сифте гаф кхъей а ктаб 2003-йисуз чап хъанай. Кичибек муаллимди рикъел ххизвайвал, ктабдин редактор Къуба патай яз акурла Р.Гъамзатова лезгийрихъ Азербайжандани хъсан шаирар ава лагъана Нуреддин Шерифован, Забит Ризванов, Лезги Няметан, Седакъет Керимовадин ва зи тъварар къунай. Устаддин гафари чахъ руьгъ кутунай.

Арбен Къардашакай: Дагъустандин ктабрин чапханада редакторвиле Къалахзавай жегъил шаир Арбен Къардаш 1994-йисан сифте йикъара Къалахал атайла вичин вилерин чалахъ хъаначир. Адан кабинетдин ракъархъ Расул Гъамзатовни Мегъамед Агъмевов акъвазнавай. Р.Гъамзатова вичин саягъда зарапатдалди лагъанай: «Шумуд югъ я чаз вун гъат тийиз. Къе хайитлани вуна чун къабулдани?»

Кабинетда са къадар ихтилатар авурдалай къулухъ Расул Гъамзатова Арбеназ вич атунин метлеб ачухарнай: «Вуна зи къуд царцин шиширар урус Чалаз элкъурдани? Эхиримжи йисара авур са агъзур къван къватлани хъанва. Са къадарбур Владимир Солоухина элкъурнава, газа-бурсамазма...»

«Завай Солоухина хъиз элкъурзиз жедач», – лагъана Арбена вич-вичивай квахънаваз. Устадди адад алакъунрин тарифарна давамарна: «Вуна зи къуд царцин шиширар урус Чалаз элкъурзаватла, зи шиширар таржума авун ваз са акъван четин жедач».

«Алахъда зун», – лагъана къалабулух кваз Арбена. Са шумуд вацралай адад Расул Гъамзатован урус Чалаз элкъурнавай къуд царцин шиширар «Труд», «Московский комсомолец», «Правда», «Северный Кавказ» газетрин чинриз акътнай. Р.Гъамзатова жегъилдиз разивал къалурнай ва Арбен газа алакъунар авай шаир я лагъанай.

Расул Гъамзатова чи шаирризни шириатдиз ганвай къиметдиз талукъ мисалар мадни гъиз жеда. Абур садни къвед туш. Ада Дагъустандин маса халкъарин поэзиядин лайихлу къимет ганай. Гъи халкъдин векил хъунилай аслу тушиз, алакъунар авай са жегъил шаир акурла газа хвеши жедай адаз, къумекар гудай. Гъи ихътина рикъел ахъя, дамах гвачир инсан тир ам. Дагъустандин вири халкъарин рикъин-руьгъдин дамахдинни даяхдин лишандиз элкъвенай Расул Гъамзатов!

Музеффи Меликмамедов

ЧИ ВАЦУН ТІВАР

алай ктабда ганвай “Азиядин къадим Албания” макъалада Самур вацI сад ява гъя чавуз Самурдал “Албан” тівар алайди тестикъарнава. Машгүр алим К.В.Тревера вичин “Кавказдин Албаниядин тарихдин ва медениятдин очеркар” тівар алай ктабда къадим авторри тівар къазвай Соана вацI – им Самур вацI я лугъузва.

Чи тівар-ван авай алим, филологидин илимрин доктор, профессор Ражидин Гайдарова 2005-йисуз Магъачкъалада чапдай акъудай “Лезги Чалан этимологиядиз гъахъун” ктабда кхъенва: “Самур “миргин яд, вацI” лагъай Чал я. “Къулан вацIни” хусан гъя гъахътин мана авай тівар тир. “Къулан” гафуна [н] сес [л]-далди эvezнава. “Къунан вацукай” “Къулан вацI” хъанва. Лезгийрин чилерин саки юкъвай гъуз авахъзвавийляй ва гила халкъди вацIарих тіварар гъайванрин тіварарих галайбур тирди къатIун тийизвайвиял и тіварце манадин дегишвал кылде фенва”.

Зи фикир алимрин гиманрал шакъун туш. Заз жуван гаф лугъуз кланзава. Бес чна Къулан вацI лугъузвай Самур-

дин виликан тівар вуч тир? Х виш йисан эвелра къелемдиз къачунвай “Ахтынамедин” ва А.Ф.Десимонан 1839-йисуз кхъе “Самур округдикай тарихдин мактуматар” эсердин делилрив гекъигайтIа, гъеле чи эрадал къведалди, тахминан II агъзур йисан юкъвара Келез хев лугъуз-

вай дагъдин кукIвал кIеле алай. А кIеледин амукъаяр гилалди ама.

Са береда кIеледин лезгийри дагъдин ценерив гвай чилерал, гилан Ахцеги-вай къве километрдин кефер пата хуър кутунай. Абуру чин хуъруз Швегъер тівар ганай. А чавуз хуърун агъалийри чила чна Самур ва Къулан вацI лугъузвай вацIални гъя и тівар эцигнай. Им Самур вацIун сад лагъай тівар я. Ах-

цегь районда къадим хуърун амукъаяр исятдани ама ва адан патарив яшамиш жезвайбуру Самурдиз Швегъер вацI лугъуда.

Гилан Ахцегь шегъердин къадим Келез хев лугъудай магълени сифте яз Швегъердин лезгийри кутунай. Самурдин чапла пата Кара Куъре хуърун къланшарда лезгийри гъеле чеб христианар тир вахтунда чехи шегъер эцигнай. А.Бакиханова вичин “Гульустани Ирем” ктабда кхъизвайвал, ам Камкам шегъер тир.

VII виш йисан эвелра Самсама Ахцегь кIеле (а Чаван тарихдин чешмейра Шагъбани ва Шагъани хиз къалурна-ва) къас кIанз элкъуърна цIарце кутурла кIеледин агъалийри вай Ахцегь вацIай яд гъиз жезвачир. Абуру гзаф четинвилледи яд Самурдай гъизвай. Тарихдин чешмейрай малум жезвайвал, а вахтунда кIеледай чилин кIаникай Ахцегь вацI галайнихъ къве чинебан рехъ, Самур галайнихъ са рехъ физвай.

Тамилла БЕКЕРОВА,
Дагъустан Республикадин
Дербент шегъер

ГЪИЛЯЙ АКЪАТЗАВА

Иервилерални генгвилерал гъалтала чи чилер, шаирри лугъузвайвал, Тебиатдин лирика я. Эдебиятда тібиятдин лирикади инсаныхъ руль куттада, ада жуван чилни ватан кланарда. Бес чна хайи тібият клан хуунин эвзеда вучиз ада къең гузва? Авайвал лагъайтIа, исятда им халкъдин тал алай месэла я. Заз жува гъилик авур делилрив къадайвал, мисалар гъана чи чилерин кылел гъихътин мусибатар атанватIа ва къевзетIа къалуриз кланзава.

Эхиримжи 300 йисан къене лезгийрин чилерилай набататрин, гъайванрин,ничхиррин вишералди жуъреяр кважнава. Тамун яц, тамун кац, северин ва жанавурун са шумуд жуъре, нұқIверин 20 жуъре мисал яз къалуриз жеда. Са береда чи чилерал мамонтарни хъанай. 1967-йисуз Ахцегъя Николаян кIеледин патавай хиз, Ахцегъя вацIун къеряй къваларикай жагъай зурба кIараб изад субут я. Алими лугъузвайвал, къванцыз элкъуенвай мамонтдин кIарабдин яш 2 миллион яс я. Исятда а кIараб Магъачкъаладин улыкве чирдай къилин музейда хуъзва. Ахцегъай мамонтдин кIараб жагъун алими фикир гана и месэла хъсандин чирна кланзавай кар я.

И делилди чи чилерин къадимвилайини тібиятдин девлетлувиликай хабар гузва. Гъайиф хъи, чалай ихъти тібият хуъз алакъузавач. Чи чилерал пудвиш йисан къене 30 агъзур гектардилай гзаф тамар арадай акъатнава. Эхиримжи 70 йисуз Самурдин тамарин майданар пудра Тимил хъанва. Тамаризни гъайванрин алемдиз виш миллиард манатралди зиян ганва. 50 яс инлай вилик Дагъустандин лезги районрин чилерал гъайванрин алемда нек хъвадай 88 жуъредин гъайванар, 130 жуъредин къушар, чилелай хур галчуриз фидай 40 жуъредин гъайванар авай. Алатай девирда нек хъвадай 15 жуъредин гъайванар, 40 жуъредин къушар, 10 жуъредин гъашаратар ва са жерге масабур СССР-дин ва РФ-дин Яру ктабра гъатнава.

Алай вахтунда девирдиз килигайвал авунар, яд физвай патахъ хвал ягътар, макъамдиз килигна къуылар авунар дебда ава. Девир ихътинді я лугъуз хайи чилер, ватан, халкъдин милли иғтияжар маса гудани? ИкI фейитIа, лезги чилин

квайни квай хазинаяр гъиляй акъатдачни?

Са береда чахъ цийи багъларни тамар арадиз гъун патал тараар цадай адеп авай. Мехъер ийиз са йис амаз жегъил гададини руша гъарма сада 100 къелемдиз кIалам ядай. Абуруз хъсандин къуллугъдай. Гатфарин къиляй герек тир къелемар – гележегдин тараар арадиз атайла, са шумуд вацралай меҳъерар ийидай.

Тівар-ван авай лезги алим, хуърун майишатдин илимрин доктор, Россиядин ва Дагъустандин лайиху багъманчи Мажидин Мурсалова лагъайвал, са береда Къиблепатан Дагъустандин СтIал Сулейманан ва Мегъарамдухурун районнар авай тежрибадин багълар алими гъарса гектардай 800 центнер майтайрин бегъер къачунай. И тежриба чириз Гъиндистан-

дай, Эквадордай ва маса улыквейрай пешекарарни алимар атана. А вахтунда чи багълара 300 жуъре сортарин ичерни чуъхверар авай. Гъайиф хъи, гуъгуънлай майтайрин 80 къван сортар (анжак чуъхверринг 46 сорт) арадай акъатна.

Терг хъанвай тамарин чкадал цийи тамар арадиз хуунизни са акъван фикир гузмач. Тібиятдин милли паркдиз элкъуърнавай Самурдин тамарин 7,1 агъзур гектардин майданар хъсандин хуън тавартIа, 50-60 йисалай лезги чилер баянлухдиз элкъведа. Гъавиляй ина экологиядиз жигъетдай гъалар хъсанарунин ва тібиятдикай менфят къачунин кIалах къайдадик кутуна кланзава. Ша чна жуван гъилералди хайи чилер баянлухдиз элкъур тийин. Лезги чилерин тібиятдин иервилер хвена гележег неслирив агакъарин.

Гульхар ГУЛЬИЕВА

ЧАЛ ЧУРЗАВАЙ ЧАГЪЛАНАР

Иервилерални генгвилерал гъалтала чи чилер, шаирри лугъузвайвал, Тібиятдин лирика я. Эдебиятда тібиятдин лирикади инсаныхъ руль куттада, ада жуван чилни ватан кланарда. Бес чна хайи тібият клан хуунин эвзеда вучиз ада къең гузва? Авайвал лагъайтIа, исятда им халкъдин тал алай месэла я. Заз жува гъилик авур делилрив къадайвал, мисалар гъана чи чилерин кылел гъихътин мусибатар атанватIа ва къевзетIа къалуриз кланзава.

Зи фикир алими гафарин ванер галукузава: “Жуван кIавале, хуъре, шегъерда...” Завай сакIани къатIуз жезвач: жуван кIавале, хизанды дидед чал тұна маса чалал гъикI рахада? Забит Ризванов, Лезги Нямет, Теймур Алиханов, Иззет Шерифов, Ядуллағы Шайдаев, Искендер Къазиев, Алирза Саидов, Расим

Гажи, Азиз Алем хътиң чи къегъал къелемтэльири хайи чал хуън патал алатай асиридин 60-йисара Чуғур женгерни зегъиметар гъавайда фена жал? Абуру вучиз кIела гъятнайтIа, советрин девирда КIапа “Риклин гаф” кIаватПалдиз вучиз басрухар ганайтIа, 1965-йисуз Азиз Алема Магъачкъалада акъатзавай “Коммунист” газетдин патав арадиз гъана Етим Эминан тівар гайи эдебиятдин кIаватIал Дағъустандин обкомди гъасята вучиз агалыз түнайтIа чи рикIелай алатнавани?

Гъуърметлу редакция! Күнене лезги чал хуън ва вилик тухун патал датIана женг Чуғаваза. Келдайбуруз чи чал дүньядин къадим ва чехи чаларикай тирди гъавурда тваз, ам кIанариз алахъзава. Күнене “Диде гъарай, дидед чал гъарай” рубрикадик кваз гузвой макъалайри кIелдайбурув хайи чалан таъсиб чуғваз тазва. Мумкин ятIа и рубрикади ара гумир. Хайи чал кваз къазвачир, ам чурзай чагъланриз вижевай жаваб жедайвал.

Алисман УМАХАНОВ,
Дагъустан Республикадин
Магъачкъала шегъер

ЧИРНА КІАНЗАВА

Гъуърметлу “Самур”! XIX виш йисан эхирра ва XX виш йисан эвелра вири Къафкъаздиз сейли чирвилерин карханайрикай сад Гуржистандин Гори семинария тир. Ана маса халкъарин векилрих галаз санал гзаф лезгийрини кIелнай. ИкI тирди субутзавай са къадар документарнан ава. Алатай асиридин 70-йисара Гуржистандин Маарифдин Музейда Узбейир Гъажибогован хусуси дело хуъзтай. Гъана авай са документда къалурнавайвал, 1900-1901-йисара Гори семинариядын вини синифда Узбейир Гъажибоговаша ви Мусслим Магомаева галаз санал 3 лезгидини кIелзайвал. 1904-йисуз абуру пуданы – Абдулкъадир Алкъадарскиди, Азад Амирода ва Осман Эфендиева семинария акъалтIарна диплом къачунай.

Заз винидихъ тіварар къур ксарайкай садан – Абдулкъадир Гъакынди лугъуз кланзава. Ада Петровскидин (гилан Магъачкъаладин) сифтегъан урус-мусурман мектебдин директорвиле, гуъгуънлай 1931-йисалди Дагъустандин Чирвилерин

Комиссарлухда кIалахнай.

Хайи чалал гзаф рикI алай ва савадлу вири Къафкъаздиз сейли чирвилерин карханайрикай сад Гуржистандин Гори семинария тир. Ана маса халкъарин векилрих галаз санал гзаф лезгийрини кIелнай. ИкI тирди субутзавай са къадар документарнан ава. Алатай асиридин 70-йисара Гуржистандин Маарифдин Музейда Узбейир Гъажибогован хусуси дело хуъзтай. Гъана авай са документда къалурнавайвал, 1900-1901-йисара Гори семинариядын вини синифда Узбейир Гъажибоговаша ви Мусслим Магомаева галаз санал 3 лезгидини кIелзайвал. 1904-йисуз абуру пуданы – Абдулкъадир Алкъадарскиди, Азад Амирода ва Осман Эфендиева семинария акъалтIарна диплом къачунай.

Иервилерални генгвилерал гъалтала чи чилер, шаирри лугъузвайвал, Тібиятдин лирика я. Эдебиятда тібиятдин лирикади инсаныхъ руль куттада, ада жуван чилни ватан кланарда. Бес чна хайи тібият клан хуунин эвзеда вучиз ада къең гузва? Авайвал лагъайтIа, исятда им халкъдин тал алай месэла я. Заз жува гъилик авур делилрив къадайвал, мисалар гъана чи чилерин кылел гъихътин мусибатар атанватIа ва къевзетIа къалуриз кланзава.

Чингиз ИСКЕНДЕРОВ,
Хачмаз район

XIX ƏSR LƏZGİ ƏDƏBİYYATININ MƏRAMI

Uzun illər qədim dövrlərdən indiyədək Dağıstan yazarlarının Azərbaycanla ədəbi əlaqələrinin tədqiqi ilə məşğul olmuş filologiya elmləri doktoru Mövlid Yarəhmədov Azərbaycan dilində yazıb-yaratmış 100-dən çox dağıstanlı şairin olduğunu bildirmiş, onlar haqqında ətraflı məlumat vermişdir.

Bu ədəbi əlaqələr XIX əsrədə daha

Yetim Emin

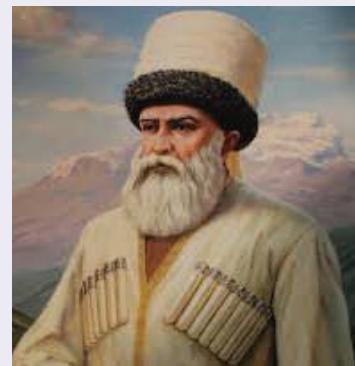

Mirzə Əli

bilmişdi. Atası dünyasını dəyişdən sonra onun yolunu Məhəmməd davam etdirməli olur. İlliklərinə qədər maarifçi olan, xalqının tarixinə və varlığına bağlı bu insan eyni zamanda azadlıq sevgisi ilə alışış-yanan mübariz idi. Bütün bunlarla yanaşı o, gözəl lirik şeirləri ilə hamının hüsn-rəğbətini qazanmışdı. Məhəmməd Yarağının ləzgi,

mübarizlik, sabaha inam hissi güclüdür. Varlı ağaları, insafsız sahibkarları satira atşinə tutan şairin şeirləri dillərdə gəzirdi. Şeirlərində yaşadığı dövrün ab-havası eks olunan, qismətinə çətin və əziyyət dolu bir həyat yaşamaq düşən istedadlı şair 40 yaşında Malkamut dağında tufana düşüb həlak olmuşdur.

1875-1877-ci illərdə Həsənbəy Zərdabi

Məhəmməd Yarağı

Həsən Alqadari

cümlədən Dərbənddən və Dağıstanın qeyri yerlərindən 59" ("Əkinçi", №4, 17 fevral, 1877). Alqadarinin köməyi sayəsində qəzet təkcə ləzgilər arasında deyil, həmçinin tabasaran, qumq, lak və dargi ziyalıları arasında da yayıldı.

H.Alqadari qəzetdə dərc edilmiş 20-yə yaxın məqaləsində dağlıları yazib-oxumağı öyrənməyə, rus xalqının mədəniyyəti və

da inkişaf edərək, yüksək səviyyəyə çatmışdır. Bu da təsadüfi deyildir. Həmin dövrdə Dağıstan xalqları ana dili ilə yanaşı Azərbaycan dilindən də istifadə edirdilər. Cənubi Dağıstanın mədrəsələrində ləzgi dili ilə yanaşı, ərəb, fars və Azərbaycan dilləri də tədris olunurdu. Ona görə də təhsil almaq üçün bu mədrəsələrə Azərbaycandan və Qafqazın müxtəlif yerlərindən də elmə meylli, qabaqcıl fikirlər müsəlmanlar gəldilər.

Belə təhsil ocaqlarından biri Mirzə Əli əl-Axtının (1771-1858) Axtida yaratdığı mədrəsə idi. Mirzə Əli dövrünün məşhur alimi, ziyalısı, şairi idi. Ləzgi dili ilə yanaşı rus, ərəb, fars, türk dillərini, o cümlədən bir sıra Dağıstan dillərini də mükəmməl bilən Mirzə Əlinin dörd dildə "Divan"ı var idi. Onun Azərbaycan dilində qələmə aldığı şeirləri yüksək sənətkarlıq nümunələri adlandırmış olar. Bu istedadlı şairin yazdığı qəsidi və elegiyalar onun Azərbaycan dilinin incəliklərinə dərindən bələd olduğunu sübut edir.

Bir sıra Şərq ölkələrində olmuş, Məkkəni ziyarət etmiş alimin zəngin kitabxanasının tərifi bütün Qafqaza yayılmışdı. Elmi və bədii fəaliyyətlə yanaşı, Mirzə Əli əl-Axti pedaqoji fəaliyyətlə də məşğul olmuşdur. Həsən Alqadari onun mədrəsəsini "elmlər xəzinəsi" adlandırmışdır. Burada məntiq, fəlsəfə, fizika, astronomiya kimi elmlər tədris olunurdu. Mədrəsəni bitirən onlarca azərbaycanlı gənc vətənə döndükdən sonra burada əzx etdikləri məarifçilik ideyalarını böyük həvəslə yaymışlar.

Azərbaycan-Dağıstan ədəbi əlaqələrinin möhkəmənməsində XIX əsrin görkəmli alimi və şairi, Qafqazda müridizmin banisi sayılan Məhəmməd Yarağının (1771-1837) müstəsna rolü olmuşdur. Məhəmməd Dağıstanın Küre mahalının Yarağ kəndində anadan olmuşdur. Dövrünün sayılıb-seçilən ziyalılarından olan atası İsmayıll əfəndi onu özünün rəhbərlik etdiyi Yarağ mədrəsəsinə qoymuşdur. Mədrəsədə ana dili ilə yanaşı ərəb, fars və Azərbaycan dilləri və ədəbiyyatları da tədris olunduğuundan buraya Qafqazın müxtəlif yerlərindən təhsil almağa gəlirdilər. Şərq poeziyasının vurğunu olan İsmayıll əfəndi tələbələrinin ürəyində şeirə, sənətə hədsiz maraq oyada

Azərbaycan və ərəb dillərində yazdığı şeirlər Temirxan-Şurada çap olunaraq yayımlılmışdır.

Təbiətən rəhmi insan olduğundan o, vəqf torpaqlarından əldə olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının gəlirini səxavətlə mədrəsənin və onun müdavimlərinin maddi ehtiyaclarına sərf edirdi. Mədrəsənin Əmirəli Tahirçalli, Yalsuğ Emin kimi sənətkarlarla yanaşı, Şeyx Şamil kimi azadlıq carçısını, mərd və mübariz şəxsiyyəti yetirməsi onun şöhrətini artırmışdır.

Ləzgi klassik poeziyasının görkəmli nümayəndəsi Yetim Eminin babası Cəlil, qardaşı Məlik ləzgi dili ilə yanaşı, Azərbaycan dilində də şeirlər yazmışlar. Bu ənənəni Yetim Emin (1838-1884) də davam etdirmişdir. Bir neçə dəfə Azərbaycanda olmuş, Bakı, Şirvan və Qarabağ şairlərinin şeir məclislərində iştirak etmiş şairin bir sıra şeirləri əlyazma dərgilərinə düşmüşdür.

Dağıstanın və Azərbaycanın ləzgi şairlərinin yaradıcılıqlarının məzziyyətlərindən danışanda ilk növbədə onların Azərbaycan ədəbiyyatına və onun görkəmli nümayəndələrinə olan maraq və sevgisi yada düşür. Azərbaycan və ləzgi dillərini mükəmməl bilən, bu dillərdə yazıb-yradan sənətkarlar arasında onlarca el aşığı və şairi olmuşdur. Belələrindən biri Mazalı Əlidir (1850-1990).

Samur qəzasının Maza kəndində anadan olmuş Əli hələ uşaqlıq ikən atasını itirmiş, yoxsullaq içində yaşayan ailəsinə kömək etmək üçün çobanlıq etmək məcburiyyətində qalmışdır. Atasından ona miras qalan çünqürdə (sazda) çalmağı öyrənən Əli yayda Dağıstan yaylaqlarında, qışda Azərbaycan qışlaqlarında varlıkların qoyun sürünlərini otarıır, burada aşiq məclislərində iştirak etmək fürsəti qazanır, tanınmış söz ustadları ilə tanış olur. Hər iki dilin incəliklərinə bələd olan Əli yeniyetmə yaşlarından söz qoşmağa başlayır. Tədqiqatçıların qeyd etdiyi kimi, Mazalı Əli Azərbaycan və Dağıstan ədəbiyyatını mükəmməl bilirdi, özü də mükəmməl şeirlər yaradırdı.

Maraqlıdır ki, ömrü boyu ağır şəraitdə, ehtiyac içində yaşamış şairin əsərlərində bir sıra müasirlərinin əsərlərindən fərqli olaraq, zəmanədən şikayət motivləri deyil,

tərəfindən nəşr olunan "Əkinçi" qəzeti Azərbaycan ziyalıları ilə yanaşı, Dağıstan ziyalılarının da həyatında mühüm hadisəyə çevrilmişdir. Ləzgi ziyalılarından Yetim Emin, İxrek Rəcəb, Ruxun Əli, Migraş Mərdəli, Mazalı Əli, Əmirəslan Ənidin kimi görkəmli şairlərlə yanaşı, Bəşir Sultanov, Qəzənfər bəy Zülfüqarov kimi məarifçilər, Mirzə Əli Əfəndi Çiləgiri kimi alımlar də onun işq üzü görməsinə ürkədən sevinirlər.

Qəzətin taleyində mühüm rol oynamış şəxsiyyətlərdən biri XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində yaşamış, Dağıstanın yetirdiyi böyük dühlərdən biri olan Həsən Alqadari (1834-1910) idi. İsləm ənənələri ruhunda tərbiyə almış bu alım Qafqazda müridizmin bünövrəsini qoymuş Məhəmməd Yarağının qız nəvəsidir. Həsənin atası Abdulla Yarağının Yarağ kəndində açdığı mədrəsədə təhsil almışdı. Abdullanın elmə olan marağını və insanı keyfiyyətlərini dəyərləndirən ustad qızını ona ərəvərmişdi. Həsən onların ilk övladı idi.

Abdulla Alqadar kəndinə qayıtdıqdan sonra burada mədrəsə açaraq, 25 il dini elmləri tədris etmişdi. Həsən də atasının mədrəsəsində təhsil almışdı. O, ləzgi dili ilə yanaşı, ərəb, fars, türk, rus, Azərbaycan dillərini, həmçinin Dağıstan xalqlarının 12 dilini mükəmməl bilirdi.

Küre dairəsindəki çar dəftərxanasında karguzar kimi işə düzələn, bir müddət sonra savadı və zəhmətkeşliyi nəzərə alınaraq Cənubi Tabasarana naib göndərilən Həsən Alqadari böyük mütəfəkkir idi. O, "Əkinçi" qəzətinin ilk nömrəsində onun yaxın dostuna çevrilmiş, nəşrə mənəvi dəstək göstərməklə yanaşı, onun fəal müəllifi, yayıcısı və təbligçisi də olmuşdur. Fəxrlə "Əkinçi"ni "bizim qəzet", "dağıstanlıların qəzeti" adlandıran alım 16 qəzet yazuşaraq Dağıstandakı həmfikirlərinə havayı paylaşmışdır.

H.Alqadarinin səyləri sayəsində "Əkinçi" ən çox Dağıstanda yayılmışdır. Bunu qəzet səhifələrinə nəzər salanda aydın görmək olur: "Müştərilərimizin çoxu Quba, Dərbənd və Dağıstanın qeyri vilayətlərindəndir. Bizim şəhərlərdə ol qədər yoxdur" ("Əkinçi", №13, 11 iyul, 1876). "Müştərilərimizin qədəri 149, o

məişəti ilə tanış olmağa səsləyirdi.

H.Alqadari ilə H.Zərdabinin dostluğu Azərbaycan-Dağıstan xalqlarının dostluğunun ən gözəl nümunələrindən biridir. Zərdabinin Dağıstanda, Alqadarinin Azərbaycanda dəfələrlə olması barədə çoxlu arxiv materialları var. H.Alqadari Azərbaycanın adlı-sanlı alımları və yazılıları M.F.Axundovun, A.Bakıxanovun, H.Zərdabinin, S.Ə.Şirvaninin, C.Məmmədquluzadənin, N.Vəzirovun, F.Köçərlinin də yaxın dostu və məsləkdaşı idi.

1877-ci il iğtişaşı alimin həyatını dəyişir. Üşyan yatrıldığdan sonra 300-ə yaxın şəxs həbs edilir. Üşyançılara rəğbət bəslədiyinə görə Həsən Alqadarı də həbsxanaya salınır və 1879-cu ildə Tambov quberniyasına sürgün edilir. 1883-cü ildə çarın amnistiyasından sonra azadlığa çıxan Həsən Alqadarı doğma kəndinə qayıdaraq, atasının yolunu davam etdirir. O, məktəb açır və orada müəllimlik edir. Məktəbdə Dağıstan tarixi, coğrafiya, astronomiya fənnlərini tədris edən böyük alımın şöhrəti hər yana yayılır. Buraya təhsil almağa Azərbaycanın müxtəlif bölgələrindən elmə maraq göstərən insanlar da gəlir.

Ömrünün sonuna kimi, 29 il fasıləsiz burada çalışan H.Alqadari Dağıstanın, Azərbaycanın, ümumiyyətlə, Qafqazın ayrı-ayrı yerlərindən onun yanına təhsil almağa gələn yüzlərlə insanın formallaşmasında böyük rol oynayır.

1910-cu ildə 76 yaşında vəfat edən H.Alqadarinin adı həyatı və fəaliyyəti boyu xalqlar dotluğunu təbliğ etmiş ziyanlı kimi yaddaşlara həkk olunmuşdur. 12 əsərinin yalnız 6-sı bizə çatan mütəfəkkirin ən məşhur əsəri olan "Asari Dağıstan" 1895-ci ildə məşhur Azərbaycan milyonçusu Hacı Zeynalabdin Tağıyev tərəfindən Peterburqdə nəşr olunmuşdur.

Bütün bunlar bir daha sübut edir ki, XIX əsrədə Dağıstan xalqları, o cümlədən ləzgilər üçün dostluq, qardaşlıq məfhumişlər gəlisi gözəl sözər yox, həyat amali olmuşdur.

Sədaqət KƏRİMOVA

ДАЛУДИХЪ КВАЙ ДАГЪ

Вичин гъар са кар галай-галайвал гүнгүн гъатнавай, кІвачерин лахар рестеда авай халкъ алай вахтунда бажагъат жагъида. Къадар пара, яни тімил хуенилай аслу тушиз гъар са халкъдихъ къетен дердиярни татугайвилер, гъялна кІанзай хци месэлээр ава. Девдевдизни – и куль нуукІрезни вичиз къван дердер ава лу-гъуда. Ингье са кар ава хьи, бязи халкъар и крарикай веревирдер ийиз, рикI алаз, фикир-фагъумдив чин месэлээр гъялу-нив эгечІзава. Мукульбуру лагъайтIа, абур кваз къазвач, чин гъвечIи алемда аваз, куль-куль мурадрин гуыр гъатна чин къуайсувилер рикIелай ракъурзана.

Гъа икI, вахтар аллатунивай, девир де-гиш хуенивай са бязи халкъари дегь ча-варилай аманат яз чип агакънавай хъсан адетар хуын тийиз абурун пун худзава. И карди халкъдин жуввал, вичиз хас тир къетенвал акваз-такваз, гатфарин жив хьиз цуурзава. Ахпа кузни-хъукъваз алатаи чавар рикIел хиз къил-мет га-тазва. Гъа халкъарик чун – лезгиярни акатзана. Чна Аллагъди чаз захавилелди, кІанивилелди ганвай гзафни-гзаф хъсан, къени, экъ адетар квадарнава, абур рикIел хтунивай гъайфди кузва чун.

Гъар са халкъдин ацукъун-къарагъун, медениятдин ери, ахлакъдин къетенвал, руыгъдин кесибвални девлетлуval адан адетрай къатуниз жеда. Гавилия халкъдин адетрикай мукъвал-мукъвал рахун, жегъил несилдиз абурун къетен-вилирекай чирвилер гун адан векилрин хиве гъатзана. Зи къенин веревирдер чи халкъдин умъурда квахъ тийидай гел тунвай лезги кимерикия я. Ким шумудни са виш йисара лезги хуверин рехи каси санал кІватIа хана акулдивни сабурдив меслятар гъай чка, же-мят патал чехи мектеб тир. Ада з гъве-чи-Чехид, хъсандин писд, гъахъдни нагъахъд, дуздни какурд чара ийиз чирдай ахлакъдин мектебни лутъуз жеда. Эхъ, гъахътин гуж авай адахъ. Яшлубу-ру икрамдай, жегъилри чугварвалдай и мектеб шумудни са несилри күтаян-нава. Гавилия чи бубайри гъахълу яз лагъанай: “Ким авачир хуыр жедач”, “Ким хуыр хуыр абуя”, “Кимин жаваб – хуыр хуыр жаваб”. Ибур гъикъван дерин, гъикъван маналу гафар я.

Ким, адет яз, хуыр юкъва, эл алахъ-дай рекъин къереходал жедай. Агъсакъ-

лар кІватI жезвай и чкадал хууруз ва хуурунбуруз талукъ гзаф месэлээр гъялдай, къарарап акъуддай. Мел-мехъерин, тазиятрин меслятар инал ийидай. Хизанрин наразивилерилай къил кутуна несилрин мидявилералди гъар журедин гъуьжет алай крат инал гъялдай. Шехи къалар элекъардай гуж авай кимерикия. Са береда кимин къарарап гъар са хуурунни патал къанун тир. Къазийринни сүдьяйрин къарарап дегишардай гъукум авай кимел гъай меслятихъ.

Ким халисан халкъдин парламент тир. Адан къиле хуурун виридалайни гъуьр-

ди фикирдиз гъайила кІвачерикай чил къакъатда.

Зи вилерикай фад-фад зи аял берейрин лезги хувер, чи агъсакъалар, абур жерг яна ацукальдай кимер карагда. Кимиз инсанрин рикIера ахтин гъуьрмет авай хьи, алаз-алализ адан виликай садни алатда-чир. Анив агакъайла дишегълийри гзаф чавуз чин рехъ дегишардай, аялар кис жедай. Итимри гъуьрметдив кимиз салам гудай. Агъсакъалри лагъайтIа, хордив саламдиз жаваб гудай. Хуурунбуру вирида ана ацукальвай агъсакъалрикай чугварвалдай. Инсанриз чин далудихъ

метлу, акуллу ва савадлу са кас жедай. Ам сес гана ваъ, рикIин тІалабуналди, виридан рейсадвилелди агъсакъалри чин арадай хъядай. Адахъ кимел алай-бурухъ сабурдив яб акална атIай гаф лутъудай, кутугай гъукум гудай ихтияр авай.

Бес гила? Амани чахъ кимер? Гъуьрметзамани хуурунбуру кимиз, анал алайбуруз? Чи дегь адетрихъ цIигел яз датIана лезги хувера къекъзвизай са къелемэгълиди хьиз лутъун хьи, виш йисара чи халкъдин умъурда, ахлакъда къилди чка къур кимер къвердавай арадай акулдивни. Гъайиф къведай кар ам я хьи, исятда гзаф хувера абур амач. АматIа ни абуру чин виликан везифа, инсанриз рехъ къалурун, абур патал герек тир важиблу веревирдер авун рикIелай ракъурнава. Авайвал лагъайтIа, са бязи кимерлар ички хъванвай къуьзубурални дуьшүүш жезва. Гагъ-гагъ ина къумар къуьзувайбүрни гъалтда. Кимел къал кутаз кикIизвай рехи каср акулла пагъ атлуда ви. И крат хуыр жетъилринни аялрин вилик къиле физвай-

чехи са дагъ галайди хьиз жедай.

И мукъвара КІар райондин са хувер авай зун. Вичихъ къадим тарих авай, гзаф жемятар яшамишзвай, шумудни са алимдин ватан тир и хуыр кІусни рикIиз чими тушир, ана са вуч ятIани агакъзавачир. Бегъер тегъизвай тар хьиз, ичIи къул хьиз, гадарнавай чил хьиз рикIиз къайи тир хуыр. Ана къакъан пайройин юкъва хкажнавай зурба кІвалер, багъалу пек-лек алай инсанар авайтIани, кесиб тир хуыр. Ким авачир ана. Жерг яна ацукальвай агъсакъалар акулдивни. Инсанар акулдивни чирвилер гафар. Аялрин ванер къевзвачир. Ким хабар къурла:

– Чахъ фадлай ким амайди туш хьи,
– лагъанай хуурунвийри.

– Бес агъсакъалар?

– Къуьзубур, къил рехибур пара ава чахъ, агъсакъалар ватъ.

Парнай зи рикI и гафари. Патав гвай хуверини гъа ихтиин гъалар авай. Яд атIай регъев хьиз буш тир анагар. Кас-мас акулдивни. Кимерин лагъайтIа, гыч гелни авачир. Абур хабар къурла садбур мягътэл хъанай. «Вуч ким? Ким амайд

иани? Вуж я кимел физвайди?» хытингъавабар ганай заз. Белки гъа хуверин жемятар чеб тахсиркар ятIа, лагъана ве-ревирднай за. Белки кваз къазмачтIа абу-ру агъсакъалар? Абуру гуырмет ийиз-мачтIа? Яб акализ кІанзамачтIа дүнья акунвай и ксарихъ?

Ахпа чи кимерилай вил элягъна за. Виш йисар инлай вилик гъикI тиртIа, гилани гъа саягъда амай абуру. Агъсакъалар ацукальвай патал жерг яна кІанчIар эцигнавай чка виридалайни хъсан ким я лутъуда. Амма гзаф чайра агъсакъалар ацукальдай са къванни авачир. Са гъи хувер ятIани жемятди мелер авуна ким гүнгүн гъатна хтурди низ ван хъана? Гъи хувер асфальт тұна, цүквер ңана, агад авунваким? Белки районрин, хуверин беледиейрин рикIел чи кимерни хкин чна? Кимериз къайгъу къалурна кІанзайвай чир хъийин? Гъи карчили ким патал къван къванцел эцигнава? Гъи жегъилди рикI кана къуьзубур патал са регъят ацукальдай чка түкIуынава?

Мектебра муаллими аялриз чи кимерикай, хуурун агъсакъалрикай ихтилатар ийизвани? Бес кІвалера диде-бубайри чин веледриз ким вуч ятIа чирзавани? Са береда хуурунвийрин умъурда къетенвал чка къур, чин бубаяр, чехи бубаяр жерг яна ацукаль и марифатдинни ахлакъдин макан чи халкъдин тарихин ивир тирди гъавурда тзвзвани?

Кимихъ мадни са зурба къетенвал ава. Ам яшари умъурдин рагъакIидай патахъ ялзавай агъсакъалрин умъур яргъи ийизвай, абурун йикъар метлебули ийизвай, тІалар-квалар, девирдин проблемаяр рикIелай алудиз күймек гузвой чка я. Хувера абуру маса рикI аладардай чка авачирди фикирда къуртIа, агад кимер түкIуын лутъуз тежедай къван суваб кар тирдан мад гъилера гъавурда ақьада чун.

Эхъ, рехи касириз гъуьрмет авун, абуруз къайгъу къалурун виридан буржи я, вучиз лагъайтIа къенни аяларни пакагъан жегъилар са чавуз къуьзубур жервал я. Умъурдин рекъери гъабурни кимел гъидайвал авуна кІанзава чна. Са гафуналди, ким чи хуверин абурун рябет я.

Седакъет КЕРИМОВА

ВУЧИЗ ТІМИЛ ХЪАНВА?

1895-йисуз Санкт-Петербургда «Россиядин империяда яшамиш жезвай халкъарин алфавитдин къайдада авай сиягъ» тІвар ганвай малуматдин ктаб чапдай акулдивни. Ана 140 халкъдин тІварар, абурун тІларин группаяр, дин ва яшамиш жезвай чакар къалурнава.

«Сиягъда» кхъенвайвал, а чавуз Дагъустанда агъадихъ галай халкъар яшамиш жезвай: аварар – 96 000 кас; даргияр – 54 000 кас; къазикъуму-

хар – 24 000 кас; къумукъар – 108 000 кас; лезгияр – 55 000 кас; табасаранар – 14 000 кас; цIахуарар 2430 кас, гъакIини чин чехи пай Россиядин маса губернийра ва вилаятра яшамиш жезвай эрменияр, чувудар, нугъаяр, персер, татарар, татар. Дагъустандин тІларал рахазвай халкъар (аварар, даргияр ва мсб.) лезгийриз мукъва тайифаяр хьиз къалурнава.

Гилан Азербайжандин халкъа-

ТАРИХДИН ГЕЛЕ АВАЗ

рикай агъадихъ галайбурун тІвалар къунва: къа- жаар – 5000 кас; къазахар – 1100 кас; къарапапагъар – 24 000 кас; лезгияр – 597 000 кас; талышар – 50 000 кас; татарар (азербайжанвияр) – 1 139 659 кас (Эрменистанда ва Дагъустанда яшамиш жезвай азербайжанвиярни галаз); татар – 124 683 кас (Дагъустандин татарни галаз), гъакIини эрменияр, чувудар, куырдер ва түрквер.

«Сиягъдикай» веревирд авурла гъасытда чир жезва хьи, а чавуз чеб 652 агъзур кас тир лезгийрин къадар (лезги Чалан халкъар галачиз) 1886-йисан сиягъдиз къачунрилай алатаи виш йисан къене къведра тІмил хъанва. Вучиз? АтIай жаваб сад я: Советтин девирда лезгияр сад хытин ихтиярар хуникий магърумарна, ассимиляция авуна, сиягъдиз къачунрик къалпвилер кутуна, къас-туналди лезгийрин къадар тІмиларна.

“САМУРДИН” МЕКТЕБ

Жумартани адан папа Алията са дагъдин хүрье умьур гыалзай. Абурун ківалер гөвчли тиртіләни рикер чехи тир. Итимдинни дишегълидин къенивилини захавили, абурун мили хъвер авай чинри вири чипхъ ялдай. Хурубынур и хизандин хатур пара кіндай. Кіеве акійла күмек кілан зори Жумартанни Алиятан кылив фидай.

Абурун багъда гзаф йисарин са ичин тар авай. Ингье ам адетдин тар тушири. Са чавуз Жумартан бубади цанвай а тар сүгъурда тунвай хътин тар тир – гъэр йисуз адап ирид вили ич жедай. А ичерикай түүрдан начагъвал алатдай, баҳт ахъя жедай. Гъульуны папа ичин тарциз къулгъ ийиз, адап бегъер чпи тинез, масадбуруз гудай.

Къаркайса юкъузхуруйзкъунши хүре авай са итимди вичин начагъ папаз чара авурдаз са кисе къизил гуда лагъай хабар чілана. И хабар агакъай Алията Жумартаз лагъана: «Вичин паб икъван пара кіланзай итимдиз күмек тагана жедач. Ша чна и гъилера са ич гъя хизандив вугун». Итим рази хъана.

Рагъданихъ атана акъатна абуру гъя итимдин ківализ. Ина шем хъиз ціразвай са иер свас акурла рикі тар хъана абурун. Алията тадиз чантадай ич акъудна сусав вугана. Акваз-акваз сусан чиниз ранг, вилериз экв хтана. Акурубур пагъ атіана амай. Им жери ківалах яни?

Паб ківачел къарагънаваз акур итимди хвешила къуд патаз ван чікідайвал недай – хъвадай межлис түккүйрна. Алиятанни Жумартан кылелай чіж хиз элкъвез, абуруз алхишар ийиз вичин разивал къалурзай адап. Кефияр къумбар хънвай Жумартаз ичин тарцин сир ахъайна. И гафар ван хъайи сусан къарай атіана. Адап тарцел аламай ич вири гъилик ийиз кіланзай.

Иифиз, мугъманар ксалла суса

вичин итимдиз лагъана:
– Ваз зун пары кілан ятла, а ичев зор агакъара.
– Вучда на абурукай? Вахъ авачир вуч ава? Ваз күмекайвал, масадбурузни чара авурай ман.
Ингье сусан фикирдай сүгъурлу ичев акъатзавачир.

Гъилер ичиз хтай гъилибанар акурла сусахъ ахътиң хъел ақатна хъи, адап вилик садавайни ақъазиз хъана. И гъилера ам вич рекье гъатна.
– Заз жедаңтла масадазни тахъурай, – лагъана ада тарцин кілан кыру цамар ківачел абуруз цай ягъана. Тара цай күнана, адап хилерал аламай ичери кана.

Садлагъана къарагъай гарукай ківали цай күнана. Вил мичіна ахъайдалди Жумартанни Алиятан ківал кана чух хъана.

Тарцивай эхиз хъана. Адан дувулар чиликай хкатна, сусан ківачел алчуд хъана. Дувулри паб цавуз хажна, элкъурна яргъаз гадарна.

Мугъманвиляй хтай Жумартни Алият пагъ атіана амай. Абурун ківалин чкадал аламайды анжака руын тир. Ичин тар кыляй-кылиз чулав хънвай. Пабни кас цівіндиз элкъевенвай тарцин кілан ацуқына шеҳына. И чавуз тар юза хъана. Ада канвай хилерив вичин иесияр къужаҳда күнана. Шеҳызай тарци вичин канвай хилерин арада авай шұқыль цуырцелай күрс хъана амай са ич яргъи авуна абуруз. Са пад канвай вили ич акурла абуруз хвеши хъана.

– Ша чна са мурад ийин, – лагъана гарада са кіас яна ичиз. Абурун мурад чин ківал, ичин тар саламатдиз ахкун тир. Садлагъана аламатдин кар хъана. Канвай ківалин чкадал шийи, иер са ківал хаж хънвай. Ичин тарцин хилер лагъайтла, акваз-акваз къацу жезвай.

– Инсанризни хъсанвилин къадир тарариз хъиз чир хънайтла вуч хъсан тир, – лагъана фикирна Жумартанни Алията..

Эхъ, тарари чипиз авур хъсанвал садрани квадарда.

Азизрин СЕВДА

ХЪСАНВАЛ КВАХЪДАЧ

МАХ

Риқіел хъж!

МАСДАР ГЫКІ КХЫИДА?

Юкъван мектебда кіелзай бязи аялзиз масдардикай гыкі менфят къаҷудаты хъсандыз чизвач. Таттугайвилериз рехъ тағун патал ағядихъ галай къайдаяр рикел хвена кіланзая.

Масдар глаголдин тіварын форма я. Ам глаголди къалурзай гъерекатдин, кардин, гъалдин тівар я. Глаголдиз хас лишанрикай масдардихъ анжака къвед ава: кечмиш хъунтахъун, инкарвилин тай хъун.

Масдарди вуч авун? вуч хъун? суалзиз жаваб гуда. Ам арадиз гъидай суффикс –и (–ин, –ун, –уын) я. Дегиши хъунин жигъетдай масдар существительнизи ухшар я.

Масдар глаголдин системада жүрбә-жүре формаяр арадиз гъун патал гөгъеншдиз кардик кутазвай дібрикай сад я. Жумлада масдарды существительнири хътин везифаяр тамамарда, адакай гзафни-гзаф подлежащее, дополнение, сказуемидин маналу пай ва мсб. жеда.

Аялривай гзаф вахтунда жумлада къун, рахун, къақъатун, кіелун, хкажун, хъурун, гъазурун хътин масдарар дұзы кхыз жезвач.

Месела, икі кхызыза:
дүшмандын вилик пад къан патал;
адан ацуқын женг, къарагъын женг, рахан женг я;

ківаливай яргъал къақъатин хъсан туш;

гъвар хкажин четин я ва икі мад.

Аквазвайвал, ина масдаррикай дұздаказ менфят къаҷунвач.

Дұзы тир варианты икі я:
вилик пад къун патал;
ацуқын женг, къарагъын женг, рахун женг я;
ківаливай яргъал къақъатун хъсан туш.
гъвар хкажун четин я.

ЧИР ХЪЖ!

Юкъван мектебра тарихдин тарсар чирзавай аялры миладдин ва гъижидин тарихар чары ийидайла четинвал чүгзваза. Абуруз гъижидин тарих миладдин тарихдиз элкъурун патал кылди дұстур авайдини чизвач. А дұстур ағядихъ галайвал кхыда:

$$M = g - \frac{g}{32} + 622$$

Ина “М” гъарфуни “милад” къалурзава. 2 айзур иис инлай вилик, чи эрадин 1 лагъай иисан 24-декабрдиз Иисус пайғамбар дидедиз хъана. И вакыиадыз мусурманри “милад” лугъуда. Ада араб чалалди “дидедиз хъун” хътин мана гузва. 1 лагъай иисалай инихъ алатай вахтуниз “чи эра” (ч.э.), 1 лагъай иисал къведалди кылде фейи девирдиз “чи эрадал къведалди” (ч.э.к.) лугъуда.

“Т” гъарфуни “гъижри” къалурзава. Мусурман улквейра менфят къаҷузтай гъижидин чаварған 622-йисалай гатпунзая. 622-йисан 20-сентябрдиз Мегъамед пайғамбар Мекке шегъердай Мадина (Ясириб) шегъердиз күч хънай. Араб чалалди и күч хъуниз “тыйджи-рат” лугъуда.

Гила гъижидин иисар миладдиз гыкі элкъурзаты килигин. Мисал яз гъижидин 1124-йис миладдиз элкъурзин:

$$M = g - \frac{g}{32} + 622 = 1124 - \frac{1124}{32} + 622 = 1711$$

Гъа икі, гъижидин 1124-йис миладдин 1711-йис тирди малум жезва.

“САМУР”

ДҮНЬНЯДИН МЕКТЕБРА

ПРОКУОРВАЛ КІЕЛЗАВА

Калмыкиядин Элиста шегъердин 4-нұмрадин юкъван мектебда алай иисан сентябрдиз профилдин-прокурорвиллини синиф кардик кутунва. А синифда гележегдә чипиз прокуратурада ківалахиз кіланзай аялри кіелзая. Ина Калмыкиядин Гыкуматдин Университетдин профессори ва муаллимри, гъакын ре-спубликадын прокуратурадын ківалахдары тарс гузва. Цийи проект жегыллар прокуратурадын органда ківалахиз желб авун патал кардик кутунвайди я.

АЯЛРИЗ КІАНДАЙВАЛ ИЙІЗВА

Канададын Торонто шегъердин са мектебда аялриз вуч кіандайләни

иийидай ихтияр ава. Ина кыметар эцигун, ківалин тапшуругъяр иин авач. Тарсунин юғы гыкі кылде тұхудатла, гы тарсариз фидатла аялриз тайнарзая. Синифар яшдилай аслу яз вай, аялрин марагърилай аслу яз түккүйрзая. Математикалай гъейри ина кулинариядын, пластилиндикай заттар дұздағын, логикалар тарсарни гузва.

Муаллимрін кылдан везіфа – аялриз манийвал тавун я. Мектебда са татуғайвал хъайила, муаллимріннің аялрикай хъянағай комитетди и кар чирна гүнгүзина хутаза. Мектеб идара авунин карда аялриз мукъувай иштиракзая.

ФУТБОЛ КҮҮГЪВАЗ ЧИРЗАВА

Англияда аялриз футбол күүгъваз чирун цийи деб туш. Гила а деб генани вилик тухуз алахъзаша. Саки вири диде-бубайри чин аялриз гъвечізізмаз футбол күүгъваз чирзая. Ахпа 7 ииса авай аялрикай командағар түккүйрзая. Шудралди аялар Англиядын “Манчестер юнайтед” ва Мадриддин “Реал” хътин машъыр клубынан футболдин мектебрін командағар түккүйрзая. И клубри аялриз кайтгүй къалурзая, абурув кіелиз тазва. Чипхъ чехи алакунар авай аялар футболдин клубри маса къаҷузва.

MÜƏLLİF GÜNLƏRİ

Əziz kitab həvəskarları!

Sizi beynəlxalq kitab sərgisi çərçivəsində keçiriləcək Sədaqət Kərimovanın müəllif günlərinə dəvət edirik. Orada yazılıçının yeni nəşrləri, imza saatları, maraqlı təqdimatları yolunuzu gözləyir.

Bu maraqlı tədbirlər bu ilin oktyabrın 2-dən 8-nə kimi hər gün saat 10:00-dan 18:00-dək Bakı Ekspo Mərkəzində keçirələcək. Ünvan: H. Əliyev pr-ti 515,

Əlaqə nömrəsi: 055 530 10 05

17 МИЛЛИОНОВ ПРОСМОТРОВ

География

	Просмотры
Азербайджан	6 200 145
Россия	558 563
Турция	356 358
Индия	283 631
Индонезия	270 677
Грузия	146 290
Пакистан	98 476
Саудовская Аравия	57 350
Бангладеш	57 211
Германия	52 787
Вьетнам	50 435
Казахстан	48 575
Узбекистан	45 752
США	36 684
Ирак	35 518
Египет	32 602
ОАЭ	29 091
Малайзия	28 569
Филиппины	21 716
Украина	20 922
Бразилия	20 827
Алжир	20 056
Таиланд	19 211
Шри-Ланка	16 163
Болгария	15 637

География

	Просмотры
Франция	12 504
Великобритания	12 048
Мексика	11 391
Йемен	10 348
Марокко	9 589
Кувейт	8 943
Непал	8 378
Киргизия	8 189
Япония	7 688
Израиль	6 994
Катар	6 233
Нидерланды	6 222
Оман	6 204
Колумбия	6 014
Иордания	5 739
Мьянма (Бирма)	5 607
Камбоджа	5 295
Польша	5 184
Тунис	5 181
Иран	5 170
Канада	4 919
Сирия	4 825
Албания	4 720
Италия	4 452
Палестина	4 339

ГАФАРГАН

АтIар	– сергъят
Бурдукъ	– дакIванвай
Гацум	– лал
Гунзар югъ	– суварин вилик квай югъ
Гъуърце кицI	– тула
ДатIур	– акъваз тийир
Зяятар	– пучвилер
Иришба	– ципицIдин сорт
ИЦИ	– къеж квай
Къандах	– гъайвандин руфун
Къириб	– душаб
Къасух	– марагъ
Къаткъа	– амалдар
Къачараг	– акъраб
КIапац	– нер битIиш
КIаш	– чIехи кIута
КIерпI	– тепе
Легъ	– къамишлух
Леме	– шулу
Ментеш	– къайдасуз
Мерф	– туърездин кыил
Муъгъуль	– гъар йисуз
Рекъед тар	– тутун тар
Тачагъ	– гъуърметсуз
Тим	– нур
Тура	– женгинин
ХнупI	– балкIан
ХъуцIу	– ягъанат
Хъараб	– чIехи цIайлахан
Щехуъ	– куб
	– зил ван

